

AZ IGE-IGEKÖTŐ SORREND A JÓKAI-KÓDEXBEN

PEREDY MÁRTA

0. Bevezetés

Jelen dolgozatban az ige és az igekötő sorrendjének szerepét vizsgálom a Jókai-kódexben. Elsősorban arra keresem a választ, hogy a semleges mondatokban megfigyelhető egyenes (igekötő-ige) és fordított (ige-igekötő) sorrend tekinthető-e egyszerűen szabad ingadozásnak, mely azzal lenne összefüggésbe hozható, hogy az igekötő-kategória még kialakulófélben volt, vagy az eltérő szórend a mondatok eltérő funkcionális, aspektuális vagy egyéb szerepére utal. A figyelem középpontjában a fordított sorrendű mondatok állnak, melyek a Jókai-kódexben nem jelölnek progresszív aspektust. Néhány példát látunk az (1)-esben. A szinkrón nyelvválapottal való összehasonlításban nemcsak a mai standard köznyelvet veszem figyelembe, hanem más olyan (archaikusnak tekintett) nyelvjárásokat is, melyekben esetleg a kódexbeli használatához hasonló funkcióban találkozunk a vizsgált szerkezettel.

- (1) a. 107/3 *Mykoron bodog ferencz fegye meg az barátokat kjk akarnakuala tudomanynac vtan jarni: es nem alazatoffagnac*
b. 9/4 *azert nemj ewdeben mene el helerewl: es mene az helyre*

A dolgozat 1. pontjában előrebocsájtom a fő állításokat. A 2. pontban összefoglalom az ige-igekötő sorrend funkcióit a mai magyar standard nyelvhasználatban (2.1.), illetve a mai magyar legarchaikusabbnak tekinthető csángó nyelvjárásában elsősorban Kádár (2007) munkájára támaszkodva (2.2.). Végül Wacha Balázs (1991, 1992, 1994, 1999) munkái alapján a szerkezet ó- és középmagyar használatáról tett általános megállapításokat foglalom össze (2.3.). A 3. és 4. pontban tárgyalom részletesen a Jókai-kódex adatait. A számszerű összefoglaló után (3.1.) a teljesség kedvéért számba veszem az összes mondatípust, mely ige-igekötő sorrenddel járhat. Felszólító és kötőmód (3.2.), tagadás (3.3.), a progresszív hiánya (3.4.), fókuszos mondatok (3.5.), feltételesmód (3.6), és végül külön pontot szentelek a fordított sorrendű semleges mondatok vizsgálatának (4. pont). Ezek után az 5. pontban adom meg e legutóbbi szerkezet elemzését. 5.1. röviden összefoglalja az aspektus körüli fogalmakat, majd 5.2.-ben az aspektus és az információs szerkezet összefüggésére hívom fel a figyelmet. A dolgozat legfontosabb általános megállapítása, hogy a magyar a nézőponti aspektust nem tudja az információs szerkezettől függetlenül kifejezni. Az 5.3. alpontban definiálom az aspektusnélküliség fogalmát, és 5.4.-ben térek ki a vizsgált szerkezetre, melyet aspektusnélkülnek fogok tekinteni, és prezentáló funkciót tulajdonítok neki. Mivel az adatok alapján beláttam, hogy nem szabad választásról van szó a két különböző semleges szórend közötti választáskor, nyilvánvalóan nem lehet egyszerűen az igekötő-kategória meg nem szilárdult voltával magyarázni az adatokat. Az aspektusnélküliség fogalmának bevezetése lehetővé teszi a fordított, tehát ige-igekötő sorrendű, különféle funkciójú szerkezetek egységes megközelítését is.

1. Állítás

A dolgozatban amellet fogok érvelni, hogy a semleges mondatokban az ige-igekötő sorrend (i) nem lezárt eseményre utal, (ii) nem fakultatív módon választható az egyenes igekötő-ige szórend helyett, hanem (iii) eseménysor bevezetésére, azaz prezentálására szolgál. Éppen ezért (iv) jellegzetes előfordulási helyei a címek. (v) Aspektuális szempontból se nem folyamatos, se nem befejezett, hanem aspektus nélküli. Továbbá a nem semleges mondatokban is található eltérés a Jókai-kódex és a mai magyar között, ám megállapítható, hogy (vi) a felszólító módú igekötő-ige szórend csak kötőmódként fordul elő. (vii) A kimerítő azonosítást kifejező, ige előtti fókuszpozíció egyértelműen azonosítható, míg (viii) a Wacha (1999) által az Érdy-kódex kapcsán említett ige-igekötő szórenddel járó hátsó fókuszos szerkezetre is találni néhány példát.

Az adatok elemzése azon alapul, hogy a magyarban az összetett igeidőrendszer elvesztésével a nézőponti aspektus önálló morfoszintaktikai kifejezésére nincs lehetőség, hanem az információs szerkezet adja meg az események nézőpontját. Az információs szerkezet által megszabott szórend ezt a funkciót annak köszönhetően tudja betölteni, hogy az igekötők kategóriájának kialakulásával egy az igekötős ige lexikális jelentését hordozó, ám szintaktikailag mégis önálló elem áll rendelkezésünkre.

2. Az ige-igekötő sorrend

2.1. Mai magyar standard

A mai magyar köznyelvben az igekötő az ige előtti pozíciót foglalja el semleges mondatokban. A mondat kötelező főhangsúlya is erre a pozícióra esik, ami azt jelzi, hogy ez a pozíció a mondat által hordozott (egyik) fő információt tartalmazza. Az igekötők túlnyomó többsége az ige előtti helyzetben befejezetté teszi a mondat által leírt eseményt,¹ sőt a befejezettség kifejezésén túlmenően is utal az esemény végpontjára vagy eredményállapotára. Az igekötő hátravetése a következő mondat típusokban fordul elő: fókuszos mondatok (a kérdőmondatokat is ide sorolva), tagadás, progresszív aspektus, felszólító mód és az egzisztenciális aspektusú mondatok. Az egyes típusokat megvizsgálva információszerkezeti szempontból azt találjuk, hogy abban különböznek az igekötő-ige szórendű mondatról, hogy a végállapot elérését egyik esetben sem állítja új információként a mondat.

A fókuszos mondat, pl. (2a), előfeltételezi azt az eseményt, amelynek valamely szereplőjét, körülményét a fókuszálás által azonosítjuk. A mondat újdonsága ez az azonosítás, nem pedig az esemény említése.²

¹ Az ezzel a tulajdonsággal bíró igekötőket telikus igekötőknek fogom nevezni.

² Kivételt képeznek az ige-, l. (2b), illetve VP-fókuszos, l. (2c), valamint a vérumfókuszos mondatok, l. (2d), ezek státuszával itt nem foglalkozom.

(2b) *Mari elROHANT Norbikáért az óvodába, nem elMENT.*

(2c) *Mari nem a fodrásznál van, hanem elment Norbikáért az óvodába.*

(2d) *Mari (igenis) elment Norbikáért az óvodába. (Ne állítsd az ellenkezőjét!)*

Megjegyzem azonban, hogy természetes csengő változata (2c)-nek (2c'). Itt nem az igekötőt, hanem egy másik összetevőt viszünk az ige elé, talán pont azért, hogy ne az esemény befejezettségén, hanem a két esemény szembeállításán legyen a hangsúly.

(2c') *Mari nem a fodrásznál van, hanem Norbikáért ment el az óvodába.*

(2) a. *MARI ment el Norbikáért az óvodába, nem PÉTER.*

A tagadó mondat nemhogy nem állítja főhírként az adott esemény befejeztét, hanem kifejezetten a meg nem történtére hívja fel a figyelmet. A progresszív aspektusú mondatokban a hátravetett igekötő pontosan azt jelzi, hogy az esemény még nem fejeződött be, hanem folyamatban van. A felszólító módú mondat az esemény lezajlására való kíváncsiságot fejezi ki, pontosan azt feltételezi, hogy az esemény nem történt meg, hiszen ebben az esetben felesleges lenne arra felszólítani.

Végül az egzisztenciális aspektusú mondatok, pl. (3a), látszanak leginkább kivételnek a fenti szabály alól, hiszen nagyon is állítják, hogy megtörtént a szóban forgó cselekvés. Különböznek azonban a semleges mondattól (3b), abban, hogy nem egy egyszeri, minden paraméterében beazonosítható eseményről számolnak be, hanem csupán egy eseménytípus korábbi előfordulását állítják.³

(3) a. *Mari ment már el Norbikáért kocsival az óvodába.*

b. *Mari elment Norbikáért kocsival az óvodába.*

Kádár (2007) a pusztá főnévi tárgy, illetve alany előfordulása esetén is azt állítja, hogy a semleges szórend csak az ige-igekötő sorrenddel lehetséges, pl. (4). A példa azonban nem teljesen meggyőző, hiszen egyúttal ismétlődő cselekvéstől van szó, ami önmagában is indokolhatja a szórendet, mint arról a következő alponthoz lesz szó.

(4) *Hoz be fát, vágja, hozza, nincsen baj, me ezeket e'hozza.*

Mindezek alapján tehát azt látjuk, hogy a mai magyarban főmondatokban a telikus eseményeket leíró, igekötős igék igekötője akkor áll az ige előtti hangsúlyos helyzetben, ha a mondat fő állítása a mondatbeli eseménynek az igekötő által kifejezett befejezettsége.⁴ Ha a telikus igekötő az ige mögött marad, akkor a mondat fő állítása vagy kizárja az esemény megtörténtét (tagadás, felszólító mondat) vagy nyitva hagyja az esemény befejeződésének kérdését (progresszív), vagy már eleve ismertnek tételezi fel a befejezettséget (fókusz), vagy nem is szól konkrét eseményről (egzisztenciális).

2.2. Nyelvjárási adatok

Kádár (2007) a szakirodalom és csángó nyelvjárási adatok alapján további előfordulásait is felsorolja az ige-igekötő sorrendnek túl a magyar köznyelvben szokásos, az előző pontban tárgyalt funkciókon. Iteratív és habituális, pl. (5), majdnem beálló (Simonyi 1902), pl. (6), és prezentáló, pl. (7), funkciója is lehet a hátravetett igekötőnek. Kérdés, hogy a fenti általánosítás fenntartható-e ezekre az esetekre is.

³ A mondatok főnévi csoportjai által bevezetett diskurzusreferensek viselkedése is mutatja ezt a különbséget. A (3b) mondatot folytathatom úgy, hogy ...és este már én szeretném használni a kocsit, míg (3a) esetében ez nem szerencsés folytatás, hiszen nem is tudjuk, hogy melyik kocsiról van szó. Lehet, hogy (3a)-ban több efféle alkalomra is utalok, melyekben mindig különböző kocsi szerepelt, és egyáltalán, (3a) mondat nem lehet összefüggésben az én esti programommal, mert az említett eseményt nem helyezi el konkrétan az időben.

⁴ Ezt az állítást a következő pontok alapján pontosítani fogom.

- (5) a. *Navetázott* ['ingázott'], *reggel a cursával* ['ingázókat szállító autóbusz'], *s akkor én kőttem fel, raktam bé a táskáját.*
 b. *Mosod meg, teszed belé hordóba, bidonba* ['műanyag hordó'], *réa sót, s aztán altulnap* ['másnap'], *égy héten keresztül megzavarod, hogy legyik jó.*
- (6) a. *A derekát úgy esszeszorította, hogy szakad ketté.*
 b. *Úgy ihatnám, epedek meg.* (Simonyi 1902: 126)
 c. *Úgy nevetünk, hogy pukkadunk meg* (J. Soltész 1959: 207).
- (7) *A tobába* [disznófősját?] (...) *Vágják le a fileit, a plamanáját* [tüdő], *máját, szűvit, darab szalonnát, úgy összevágják szépen. (...) Akkor tőszik föl az aszalóra, füstölik meg, vágod hilinkára* [szelet], *s eszed meg.*

Az iteratív és habituális cselekvéseket kifejező mondatokra igaz az, hogy az ismétlődést kifejező komplex esemény nem befejezett, noha csak az egyes elemei befejezett cselekvések. Így azt mondhatjuk, hogy azok a nyelvváltozatok, melyek igeikötő-ige sorrenddel fejezik ki a habituális és iteratív eseményeket, a részesemények aspektusát tükrözik, míg a székely és csángó nyelvjárásban gyakoribb hátrahagyott igeikötőt is magyarázni tudjuk, mondván, hogy a komplex esemény nem befejezett. E két lehetőség keveredését szépen mutatja az (5b) példa. Itt az első két ige követi az igeikötőt, míg a harmadikat megelőzi, ám éppen a harmadik mellett áll a csak folyamatos eseményekkel összeegyeztethető *egy héten keresztül* időhatározó, mely elárulja, hogy az igeikötő ige előtti pozíciója ellenére nem egy egyszeri befejezett cselekvéssel állunk szemben.

A Simonyi (1902) által „majdnem beálló”-nak nevezett típusra ugyanaz igaz, mint az egyszerű tagadásra: a szerkezet pontosan azt állítja, hogy az esemény nem következett be, noha ennél a szerkezetnél nagyon fontos, hogy az esemény nagy része azonban lezajlott. A mai magyar köznyelv ezt a többletjelentést általában nem a szórenddel, hanem a befejezett esemény *majdnem* határozószóval való módosításával éri el.

Simonyi (1884) elbeszélő, értesítő szórendnek nevezi azt, amit Kádár (2007) Sasse (1987) nyomán prezentáló funkcióként azonosít: a mondat egésze új információt közöl. Simonyi szerint ezekben a szerkezetekben az igeikötő általában az ige előtt áll, de a székely és csángó nyelvjárásban megőrződött a korábbi nyelvallapotban szokásos ige-igeikötő sorrend. Ennek is az lehet az oka, hogy ezek a nyelvjárások megkülönböztetik azt az esetet, amikor az esemény lezárultát akarják újságolni, attól, amikor a teljes eseményről mint újdonságról számolnak be. Hogy ez a szórend valóban archaikus-e, arra a dolgozat további része ad választ.

Meg kell továbbá említenem azokat a Kádár által idézett eseteket is, melyekben a felszólító módú alak szerepel ige előtti igeikötővel. Ezek a felszólító módról tett előbbi megállapításunkat kérdőjelezi meg. Speciális érzelmi töltettel bírnak az efféle felszólító mondatok:

- (8) *Letedd azt a kezedből azonnal!*

Ismeretes a felszólítás azon formája, mely jelen vagy jövő idejű kijelentő módú mondatokat használ, azaz tényként tünteti föl azt az eseményt, amire felszólít, pl. (9). A (8)-beli szerkezet az által válik még nyomatékosabbá, mint akár a szokásos felszólítás, akár a (9)-beli pragmatikai megoldás, hogy egyszerre használja a felszólító módú igealakot és az előrevitt igeikötő tényiesítő hatását.

- (9) *Szépen jelentkezel, és megmondod a tanárnéninek, hogy ...*

Kádár említi továbbá, hogy a székel és csángó nyelvjárásra egyaránt jellemző a kijelentő mód helyett használt felszólító mód, szintén igekötő-ige szórenddel, pl.:

- (10) *Disznóhúsból: feje, lábai, aztot főzzük meg, **teszünk belé** zarzavátot [’zöldséget’], petrezselyemgyökeret, hajmát, murkot. Ezeket **kivegyük**, s osztán a húst csináljuk fel a lével, szűrjük össze, fokhajmát teszünk belé, s az megaluszik, s azt használjuk.*

A szöveg egy étel elkészítési módját adja meg, tehát nem egyszeri eseményekről számol be, várható tehát, hogy valamilyen módon jelöli az irreális használatot. Ennek egyik eszköze lehet a felszólító mód, a másik az igekötő hátravetése. Az igealakoknak nem mindegyikéről dönthető el, hogy kijelentő vagy felszólító módú-e, de a két kiemelt eset egyértelmű, és egy-egy példát szolgáltat a két lehetséges stratégiára.

2.3. Az ige-igekötő sorrend az ómagyarban

Wacha Balázs a kései ómagyar szórenddel foglalkozó munkáiból két fontos megállapítást emelek ki az ige-igekötő sorrend használatát illetőleg. Az egyik a semleges mondatokban való előfordulásaik funkcióját, a másik az ige utáni fókusz tartalmazó szerkezeteket érinti.

Wacha (1995: 186) megállapítja, hogy a kései ómagyar korban semleges mondatokban

- i. az ige-igekötő és igekötő-ige sorrend egyaránt előfordul,
- ii. egyaránt egyszeri és lezárt eseményekre utal,
- iii. a két sorrend egymást követő események láncaként előadott történetben megközelítőleg fakultatív módon váltakozhatott,
- iv. az ige-igekötő sorrendet szívesen használták váratlan fordulatok előadása során a figyelem felkeltésére.

Ezeket a megállapításokat szemlélteti az alábbi példa.

- (11) ÉrdyK. 543: *Azonközbe az ew atya **hala meg** az hadban annya ees hamar valo napon **ky mwleek**.*

Egy másik középmagyar jellegzetesség Wacha (1999) szerint az, hogy az igekötő olyan mondatokban is az ige mögött marad, amikor a hangsúlyos mondatrész maga is az ige után áll, tehát nem foglalja el az ige előtti pozíciót. Gyakori a főhírnek a mondatvégi helyzete, kijelentő mondatokban, a szentírási részletek bevezetőiben, a perikópákban, l. (12). A mondat végére helyezett információs fókusz létrejöhetett latin mintára, ám az ige-igekötő sorrend mindenképpen a magyar szerkezet jellegzetessége.

- (12) ÉrdyK. 3: *Ez may zent Epistolaat **yrtta meg** zent paal Apostol Romayaknak yrth leweleenek tyzen harmad rezeeben.*

Kádár a nyelvjárási adatokban is talál példát az efféle hátsó fókuszos hátravetett igeekötős szerkezetekre:

- (13) *Főzőm meg* így ['pontosan'], *mint ahogy adtam nektek, kicsit megrotyogtatom.*
După ce ['miután'] *kifűti a túrót, kicsinálja a túrót, még teszi egyszer azt a*
zărt ['savó'], *még megfő, s osztán jő ki* lágyan.

A következő pontokban a Jókai-kódexet vizsgálva mindenekelőtt azt próbálom megállapítani, hogy az ómagyar semleges mondatok szórendjéről tett megállapítások fenntarthatók-e a Jókai-kódex szövegére, illetve esetleg tovább pontosíthatók-e. Ugyanis ha a fordított szórendű semleges mondatok valóban egyszerűen a lezárt események kifejezésének fakultatív módját jelentették, akkor azon hipotézisem, mely szerint a fordított szórend sosem állíthatja az esemény befejezettségét, a Jókai-kódex idejében nem tartható. Az alaposabb vizsgálat támpontjául Wacha fent említett (iv) megállapítása szolgál, mely mégiscsak valamilyen plusz pragmatikai funkcióval ruházza fel ezt a szerkezetet.

Továbbá a hátravetett fókuszos mondat jelenségét is próbálom tetten érni. Ez a mondatípus nemhogy nem mond ellent a hipotézisnek, de a mai magyarból már kivesszett, szép alátámasztása lenne annak. Az ige-igeekötő sorrendet ezek szerint nem egyszerűen az ige elé férkőző új információ kényszeríti ki a fókuszos mondatokban, hanem arról van szó, hogy az igeekötő csak akkor foglalhatja el az ige előtti pozíciót, ha a mondat állítja az igeekötő által kifejezett végállapot elérését. Ha azonban a fő állítás nem ez, akkor az igeekötő még abban az esetben sem kerül az ige elé, ha ez a pozíció így üresen marad annak következtében, hogy a fókuszált mondatrész is az ige után áll (talán a latin példát követve).

3. Az igekötő-ige sorrend funkciói a Jókai-kódexben

3.1. Adatok

	összes finit ige melletti elő- fordulás	összes elő- fordulás	ige+igekötő								Igekötő + ige											
											igenevek											
			össz	kijel.	felsz.	felt.	neg	fókusz	fn.-i	bef. mn.-i	össz	kijel. +felt.	felsz.	neg	hat.-i	fn.-i	bef. mn.-i	foly. mn.-i	beállí- mn.-i			
meg	370	503	55	9	25	2	7	11	1	0	448	290	10	16	67	43	19	1	2			
el	117	161	29	3	19	0	2	5	0	0	132	83	3	2	23	16	5	0	0			
le	21	33	1	0	0	1	0	0	0	0	32	20	0	0	11	1	0	0	0			
fel	51	83	2	1	1	0	0	0	0	0	81	49	0	0	21	0	11	0	0			
ki	36	49	5	3	1	1	0	0	0	0	44	26	4	1	4	9	0	0	0			
bel	29	38	5	1	2	0	0	1	0	1	33	23	2	0	5	1	2	0	0			
által	7	7	3	0	1	1	1	0	0	0	4	4	0	0	0	0	0	0	0			

1. táblázat

A véges igekötős igealakok a Jókai-kódexben

A táblázatban szürkével jelölt oszlop az, amely a számunkra legizgalmasabb adatokat, a fordított szórendű semleges mondatokat tartalmazza. Az egyenes és a fordított szórendű adatok számarányából kitűnik, hogy Wacha állításával ellentétben nem egyszerű szabad váltakozásról van szó, hiszen a fordított szórend sokkal ritkább, az összes kijelentő mondatnak csupán mintegy 5%-a.

3.2. Felszólító mód/kötőmód

A felszólító módot mindig ige-igekötő sorrend fejezi ki a Jókai-kódexben, l. (14a), míg az igekötő-ige sorrend csak alárendelt mondatban fordulhat elő kötőmódként, l. (14b–c). Ugyanakkor az már nem igaz, hogy a kötőmód soha nem állhat fordított szórenddel, l. (14d).

- (14) a. 84/19 *De az vrnak neuebe kýt neuezel **yewýbel** az hazba*
 b. 80/14–15 *Es paranczola neký hogy az ablakbalol fel **feluegye** az penzt tulajdon zaýaual es **kyuýge** az fewuennnek helye kyuewl*
 c. 96/6–7 *hogý ew zent nayaßfaganak vylagoffagauel: me[n]den kegýettleneket **meg zydalmazon***
 d. 150/11–15 *paranczolok tenek vr yefus criftufnak neuebe hogý yewel uelem es ma femmýt ne ketelkegyel hogý **mennyewinkel** ez bekefeget tenný vrnak neuebe*

3.3. Tagadás

A tagadás 10 esetben jár *nem*-ige-igekötő szórenddel, pl. (15a), és 19 esetben igekötő-*nem*-ige szórenddel, pl. (15b), a vizsgált igekötők esetében. Továbbá találunk példát *sem*-igekötő-ige szórendre is, l. (15c).

- (15) a. 30/9 *Es nem nytya meg nekewnk*
 b. 151/18 *Es fonha megnem fert tyteket valamÿben*
 c. 9/24-26 *Es frater bernald egyelfem vewue ezebe : vgÿ hogÿ fem oda mene fem vele zola az zent ferencuel:*

É. Kiss Katalin a Jókai-kódexbeli igekötők és tágabban az igemódosítók tagadó mondatokbeli helyzetével kapcsolatban érdekes megállapításokra jut. A fordított szórendű tagadás mellett csupán az esetek 13%-ában, míg az egyenes (a mai magyarban már igen ritka) szórend mellett az esetek 60%-ában áll egy *se*-kifejezés (pl. *sonha* a (15b)-ben) az ige előtt. Vagyis az ige előtti igekötő, amely pedig az esemény végállapotának elérését fejezi ki hipotézisünk szerint, az esetek többségében akkor fordul elő, ha az esemény meg nem történtét valamely, a *se*-kifejezés által jelölt körülményén keresztül tagadjuk, ekkor ugyanis az igekötőt is megelőző *se*-kifejezés már eleve jelzi, hogy meg nem történt eseményről lesz szó.⁵

3.4. Progresszív nincs

Az ige-igekötő sorrend a Jókai-kódexben nem fejez ki progresszív aspektust, mint azt Wacha (1994: 17) is megállapítja.

3.5. Fókuszálás

Bár prozódiai információ hiányában nem lehetünk biztosak abban, hogy egy mondat fókuszosan értendő-e, a kontextus segít ennek eldöntésében. A Jókai-kódexben már egyértelműen adathozható az ige előtti szerkezeti fókuszpozíció megléte 13 adat alapján. Továbbá három olyan adatot találunk, ahol a hangsúlyos mondatrész az igit követi ugyan, mégis ige-igekötő sorrendet találunk a mondatban, ezeket nevezem hátsó fókuszos mondatoknak.

3.5.1. Ige előtti fókusz

13 olyan adatot találunk, melyben az igekötő hátravetésének minden bizonnyal az ige előtti fókuszálás az oka. Hat esetben mutató névmást tartalmazó kifejezés áll az ige előtt, mely nagyon valószínűsíti a kizáró értelmezést, l. (16). A (17) alatti két példában a *csak* korlátozza az ige előtti kifejezést, mely szintén a fókuszos olvasat bizonyítéka. A (18)-as példában a *nehezen* határozó valószínűsíti a fókuszos olvasatot, mivel a mai magyarban kötelezően fókuszpozícióban állna. A fennmaradó négy példában csupán a mondatok értelmezése alapján feltételezem, hogy fókuszos mondatról van szó, egyértelmű bizonyíték nincsen.

● mutató névmás

- (16) a. 134/26–27 *Mertmonnaÿk azanna ewrewmuel tewltenekuala bel hogÿ ffrancyab mennÿ el felettenekuala*

⁵ Érdekes előfordulása a mai magyarban az igekötő-*nem*-ige sorrendnek az az eset, amely valójában nem is tagadja, hanem állítja az eseményt:

(i) Mit meg nem mer tenni ez az ember!

- b. 2/17 *ezkeppen fordolotvala meg*
- c. 71/7 Az *anneban gerjede meg* . ez mondot alazatoffagnak zerelmében
- d. 57/17–18 *iftenre mondom en tezem hogÿ te onnatt fegytetel meg* melyet egyebeknek paranczol3
- e. 67/5–7 *Mafodczor elmene es zent fferencznek febÿ helyÿt azanneban vakara el* hogÿ az kepnek alatauulo mezeÿtÿs el romta
- f. 67/17–18 *Iftenre mondom hogÿ en az febeknek helyt vgÿ vakarom el* hogÿ jonha touaba meg nem ÿelennek

• csak

- (17) a. 87/15–17 *Paranczola nekÿ engedelmeffegnek mÿatta hogÿ czak engalya ruhaÿaban mezeytelen menneel alamyznaert nemÿnemew egÿ mely fewlthewz kewzelualo uaraÿba*
- b. 146/14–15 *kÿ nemczak* baromy lelkefeket *veztualael* Γ *De* embereket es azonhokot es :

• egyébk

- (18) 80/19–20 *De hogÿ az frater az paranczolatott nehezen telyefeytÿuala meg •/• mend azt nezewk es hallok bel telenek nagÿ felelemuel:*
- (19) a. 95/17 *Ew leltett te kezedebeawl kerefem meg*
- b. 153/25 *halalnac poharat yum meg* (mondja Krisztus)
- c. 63/7 *Azert ehsegert embereknek fokÿÿaga veze el*
- d. 76/25–27 *zent Creftenek yegÿeuel •/• kyt mend yonhokual tÿztelnekuala •/• Valamennyen meg yegÿÿzettnekuala egezseguel ternekuala meg* Criftufnak gÿczeretÿre

3.5.2. Hátsó fókusz

Wacha (1999) az Érdy-kódexben vizsgálja a hátsó fókuszos mondat típust. A fő információ ige mögötti elhelyezkedése lehet latin hatás következménye, ám az mindenképpen magyar jellegzetesség, hogy az igekötő hátravetésével is együtt jár a jelenség. Az alábbi négy példa feltehetően ebbe a mondat típusba tartozik. (20a) a Jókai-kódex elején annak témáját (*bodog ferenczrewl es tarÿrol: ewnekyk czudalatos mÿuelkedetecrewl*) vezeti fel, ez nyilván új információ. A (20b) példában az összehasonlítás jelzi, hogy az információs fókusz az ige utáni összetevő, míg a (20c) példában csak a kontextus alapján következtetem, hogy az *Azony Jacobanak* összetevő van fókuszban, (20d)-ben a *csak* bizonyítja, hogy az ige után álló kifejezés kimerítő fókusz.

- (20) a. 1/1–7 *Mÿ vronknac ief[us] criftufnac gyczeretÿre es gyczewfegere es my atyancnak bodog ferencznek : yrtattanak meg* yttegyel nemÿ yrafok bodog ferenczrewl es tarÿrol: ewnekyk czudalatos mÿuelkedetecrewl

- b. 80/22–23 *Es tehat yn kab **vtalak meg** az zamar ganayahoz hassonlot penczt hodnem az zamar zarat*
- c. 141/27–142/5 *Es hozzaa mend azt kyket zent fferenc yruala az leuelbe •/• **jeleentetteuala** az Vr yften **meg** Azoný Jacobanak : mykoron ymadkoznac romaban · Es zent ferencznek halalat rokomb yewuendewt Es az marhakot auagy alatokot kyket keretuala leuelben*
- d. 91/5–10: *Azert nem ygen nagý ha Γ vr yften akart vallany egý vý nepet mend azokbalol kyk elmultanak : egýeffegeft es valazoft eletben es bezedekben : **ky elegendnek meg csak** azon felfeges gýczewfeges cristofon*

3.6. Feltételes mód

A feltételes módú igekötős igék általában igekötő-ige sorrenddel szerepelnek, csak néhány esetben találunk fordított szórendet, ld. (21).

- (21) a. 86/2–6 *Es haualamely zegen baratt yutandana auagy bely yewne **ewlhetne le** az fraterektewl es ewlhetne egýenbe az barátokual: nem hogý zegen az fewldewn ewlne*
- b. 144/25–26 *Ezebeueuen hogy zent ferencz onnatt **mentuolna ky** legottan az erdewbe mene vtanna*
- c. 88/24–89/2 *Attýam akarnam hogý tennel es adnal ennekem egý vý es alazatos nepett ez vtolfo ewdeben : ky volna alazatoffagban es zegenfegben mendentewl kewlewmb : azoktol kyk el multanak: es **elegendnek meg** enenmagamon*
- d. 85/25–86/2 *De kezlery uala azbatokott hogý oly alazatos es týztes aztalok ok vallananak hogý ynnetlen Vylagý emberek **epewltethetnenek meg***
- e. 26/18 *hogy ewtett **vettne altal** az tonak nemýnemew zýgetebe*

4. Ige-igekötő sorrendű semleges szerkezetek

További 17 esetben találunk fordított szórendet kijelentő módú igék mellett semleges, azaz nem tagadott és nem fókuszos⁶ mondatokban. Kilenc előfordulást találunk címekben, és további nyolcat egy fejezet vagy egy eseménysor elbeszélésének élén. Az ige-igekötő sorrend egy eseménysor (történet) felvezetéseként áll az első mondatban, melyet aztán igekötő-igés alakok követnek, l. (22). Tehát nem szabadon váltakozik a kétféle szórend, hanem a történet elején áll egy ige-igekötős felvezetés, amit később már igekötő-ige sorrendes mondatok követnek. A 2.3. alpontban idézett (11)-es példában, melyet Wach a két szerkezet váltakozására hoz példának, szintén igaz, hogy az ige-igekötő sorrendet követi az igekötő-igés előfordulás. Ezen megfigyelések jelzik, hogy nem egyszerűen szabad váltakozásról van szó, és Wach azon megjegyzésére irányítják a figyelmet, mely szerint a fordított szórend a figyelem felkeltésére szolgál, ti. a történetmesélés kezdetét jelenti. Ennek legkiugróbb esetei a címek, a cím a fejezet teljes tartalmára igyekszik utalni valamiképpen.

⁶ Azaz kizáró fókusz nem tartalmazó.

- (22) 87/11 *De tewrtenek hogÿ bodog ferencz yewue oda es meg uadoltatotuala nekÿ*

• címek

- (23) a. 128/20–21 *Mykeppen zent ferencz emele fel fuuallaffual frater Maffeuft*
 b. 77/2–3 *Mykeppen frater Egyed vonot kÿ nemÿ meftiert ew ketfegebelewl*
 c. 87/26–27 *Mykeppen mentuala ky buzgosagual nemj zegenhez kÿ megye[n]uala alamifnauual*
 d. 74/25–26 *Mykeppen kereftet czudalatofi teryezte ky kenyereknek*
 e. 61/4–5 *Frater leorol mikent yelenet meg nekÿ bodog ferencz*
 f. 79/18–20 *Penznek meg vtaľafarol es mykeppen az baratot gewtre meg ky ewtet ylletteuala*
 g. 83/11–12 *Mykeppen fegye meg az baratokat kyke czÿnaltakuala oduarÿ aztalt*
 h. 107/3–5 *Mykoron bodog ferencz fegye meg az baratokat kÿk akarnakuala tudomanÿnac vtan ÿarni : es nem alazatoffagnac*
 i. 135/4–5 *Mykeppen ÿelenet meg criftus az baratoknak kyk yftenrewl bezelnekuala*

A miképpen/mikoron/miként akár lehetne kérdőszó, és akkor a fordított szórendnek egyszerűen a fókuszálás lenne a magyarázata. Ám a (23f) és (23h) példákban nem állnak ezek a kifejezések fókuszban. Ez alapján világos, hogy nem kérdőszavakról van szó, hanem vonatkozó névmásokról. Tehát *amiképpen/amikoron/amiként* értelemben szerepelnek a történet egészére utalva.

A véges igét és irányjelölő határozót tartalmazó címekre is igaz, hogy az irányjelölő nem az ige előtt, hanem az ige mögött jelenik meg:

- (24) a. 19/23–24 *Hogÿ mentuala fl[rate]r bemald bolonyaba*
 b. 73/10–11 *Mykeppen vyttetetetuolt zent clara euel ÿften zewletety napyan a3 eghazba*
 c. 160/8–9 *Egÿ nemÿnemew gyermekrewl ky holtuala vÿzbe*

Továbbá találunk négy olyan címet is, amely ellentmondani látszik a szabálynak. A (25a) példában azt mondhatjuk, hogy a *vele* igekötő státusza vitatható. De még ha igekötőről van is szó, nem teszi befejezetté az eseményt, tehát kívül esik a perfektíváló igekötőkre (és határozókra) vonatkozó megállapításokon. (25b–d) pedig három meg-igekötős kivétel. (25b–c)-ben az *eleue* határozó is utal arra, hogy egy korábban lezárult eseményről van szó, tehát nem meglepő, ha itt az igekötő elől áll. A (25d) példa nagyon hasonlít a fenti (24c)-hez, joggal várnánk itt is a fordított szórendet. Mindenesetre (26b) és (26i) példák mutatják alább, hogy a két hasonló című és témájú fejezet kezdete már az igekötők pozícióját tekintve is párhuzamosan alakul. A történetet kezdő fordított szórendű szerkezetet egyenes szórendű alakok követik.

- (25) a. 13/2–3 *ffrater bernaldrol mikoron a[n]gial vele mene*
 b. 110/3–4 *Eleue meg monda zerzetnek yewuendew tewredelmit*
 c. 124/16–17 *Az tudomanrol kyt zent ferencz eleue meg mondott*
 d. 161/18–19 *Az gyermekrewl ky meg nywmuadotuala haznac romlafatol*

• eseménysor eleje

- (26) a. 39/6–8 *De ewk az helnek efmeretlenfegeert •/• Ez felewl mondot vrnak varat nagy nechezseguel lewlek meg •/• De mykoron ez felewl mondot vrhoz yuttanak volna* – eseménysor eleje
 b. 161/21–23 *Nemymemew haz hyrtelen le omoluan egy hewfet nyoma meg : hyrtlen meg ewle* – fejezet eleje
 c. 6/11 *De menenek el pyfpekseg herre* – eseménysor eleje
 d. 9/4 *azert nemy ewdeben mene el helerewl : es mene az helyre* – fejezet eleje
 e. 9/11 *Tehat zent ferenc mene el az erdewbe* – ugyanott ismétlés
 f. 144/25–26 *Ezebeueuen hogy zent ferencz onnatt mentuolna ky legottan az erdewbe mene vtanna* – eseménysor eleje
 g. 80/2–3 *De tewrtének nemy napon hogý ez vylagý pap⁷ mene bel I Porciuncula belý zent marianak egyhazaba* – fejezetkezdő
 h. 110/6–7 *MOngyauala bodog ferencz hogý yew meg az ewdew* – fejezet eleje
 i. 160/13–15 *magat nem ouan effek az mely vyzbe : kyt az febes vyz gyarfan el nyeluen halottat eltemete az fewuen ala* – eseménysor eleje

(26i) mutatja, hogy az irányjelölő határozókra is igaz, hogy az eseménysor elején az ige mögött maradnak.

Egyetlen olyan semleges ige-igekötő sorrendű mondatot találunk a kódexben, mely nem felel meg a fenti megállapításoknak. Az alábbi (27)-es mondat egyik lehetséges interpretációja, hogy a *be(d)tegewltuala meg* a 2.2. alpontban említett, majdnem beálló eseményt jelent, vagyis az alany (Szent Ferenc) csak majdnem betegedett bele a gyötrelmekbe, de még idejében eszébe jutott, hogy annyi mindent nem vállalhat magára. A másik lehetőség, hogy az *ykab (inkább)* előfordulásából arra következtetünk, hogy ige-fókuszról van szó. A mai nyelvváltozatban ugyan ez az eset már nem feltétlenül jár együtt az igekötő hátravetésével (*inkább betegszem meg* vs. *inkább megbetegszem*), azonban nem zárható ki, hogy a Jókai-kódexben még együtt járt.

- (27) 81/17–20 *Es nagy zenuedetyert es gyewtrelemeert ykab be(d)tegewltuala meg :I Gondoluan magat hogý ez enne dolgot ewnewn maga nem vyfelhetne*

A prezentáló szerepű szerkezetek igeidővel való összefüggésére a következő adatok jellemzőek. Egyszerű jelen (pl. *megy*) 1, befejezett jelen (pl. *ment*) 3, egyszerű múlt (pl. *mene*) 13, befejezett múlt (pl. *ment vala*) 4, folyamatos múlt (pl. *megy vala*) 0.

Ebben a pontban tehát megállapítottam, hogy a Jókai-kódex semleges mondataiban előforduló ige-igekötő szórend egy történet bevezetését, prezentálását szolgálja,

⁷ Valójában nem *ez*, hanem *egy*, a *pap* pedig nincs az eredetiben.

vagyis funkciójában nem egyszerűen a lezárult eseményekre való utalás egyik lehetséges alternatívája, hanem a 2.2. alpontban említett, Simonyi (1884) által elbeszélő vagy értesítő szórendnek, míg Kádár (2007) által prezentáló szórendnek nevezett, és a mai székelly és csángó nyelvjárásból is adatolható szerkezet nyelvtörténeti előzményével állunk szemben.⁸

5. Elemzés

Az ige-igekötő sorrendnek mindenekelőtt a 4. pontban tárgyalt funkcióját kívánja magyarázni a dolgozat, azonban felvethető egy általánosabb kérdés is. Fellelhető-e egységes jelentés az összes ige-igekötő sorrenddel járó szerkezetben? Az igekötő helyét a magyarban az aspektus fogalmával szoktuk kapcsolatba hozni, lássuk tehát először az igekötő aspektuális vonatkozását 5.1.-ben. Az aspektus tárgyalása az igekötő információszerkezeti szerepére irányítja a figyelmünket (5.2.), és az aspektus nélküli szerkezetek létezésére lyukadok ki 5.3.-ban. Az itt mondottak figyelembe vételével érthetjük meg a dolgozat fő állítását, mely aspektuális szempontból semlegesnek, sőt aspektus nélkülinek nevezi az ige-igekötő sorrendet. Ezt az állítást fejtem ki az 5.4. alpontban a prezentáló szerepű semleges mondatok esetére és kitekintésképpen a többi ige-igekötő sorrenddel járó szerkezetre is.

5.1. Aspektus

É. Kiss (2006) tárgyalja a magyar igeidő- és aspektusrendszer leegyszerűsödését és kapcsolatba hozza az igekötők kialakulásával. Gondolatmenete háttérül Smith (1991) kétszintű aspektuselmélete szolgál. Ennek lényege, hogy megkülönbözteti az események szituációs aspektusát és a mondat nézőponti aspektusát. Az előbbi az ige, illetve az igekötős ige által leírt esemény sajátága, tehát lexikális információ. Telikus, azaz inherens végponttal rendelkező és ilyennel nem rendelkező, azaz atelikus szituációs aspektust különböztethetünk meg. Míg a nézőponti aspektus folyamatos vagy befejezett lehet aszerint, hogy a mondat az esemény folyamatszakaszára koncentrált-e (feltéve, hogy az esemény nem pontszerű) vagy annak befejezett, lezárult voltára. Kérdés azonban, hogy ez a két szint mennyire különíthető el az egyes nyelvekben, hiszen nyilvánvaló a telikusság és a befejezettség, illetve az atelikusság és a folyamatosság közötti korreláció.

É. Kiss szerint a magyar igeidőrendszer a nézőponti aspektus jelölésének gazdag rendszerét vonultatta fel, ám mára az eredeti *-a/-e* múltidőjel eltűnésével és az eredetileg befejezett aspektust jelölő *-t* morféma időjellé való átvértékelődésével a nézőponti aspektus jelölése megszűnt. Viszont gazdag igekötőrendszer bontakozott ki, mégpedig úgy, hogy az igekötők túlnyomó többsége az esemény végállapotára, telikus voltára, azaz a szituációs aspektusára utal. Az igekötő nélküli igék egy-két kivételtől (pl. *nyer*) és a nemspecifikus tárgyat tartalmazó létesítő szerkezetekben való előfordulásaitól (pl. *épít egy házat, fut egy kilométert*) eltekintve atelikus eseményt jelölnek. Az igekötők a legtöbb esetben

⁸ Kádár nyelvjárási példái ugyan nem csak az eseménysor elején tartalmaznak fordított szórendet, l. (7), aminek az is oka lehet, hogy Kádár példái nem mind sorolandók a prezentáló funkcióhoz. Ezen példák elemzése azonban nem témája a jelen dolgozatnak. Mindenesetre, mivel nem konkrét eseményekre utalnak (általában receptek leírásai), érthető az igekötő hátravetése.

telikusságot, lezártaságot fejeznek ki, de ezen túlmenően egyéb szemantikai tartalommal is bírnak (a végállapotot jellemzik, akcióminőségeket kódolnak). A *meg* igekötőt szokás az egyetlenként említeni, mely a teljes grammatikalizálódásig eljutott, azaz csak a lezártaságot fejezi ki (vö. pl. Kovács 1954) már a Jókai-kódex idejében is.

A szituációs és a nézőponti aspektus közötti fent említett erős korreláció miatt az előbbi megjelenése a magyar nyelv rendszerében úgy tűnik, pótolhatja az utóbbi eltűnését. Ha a nyelvben a nézőponti aspektus morfoszintaktikailag egyáltalán nincs jelölve, akkor a nézőponti tartalmat csak határozók segítségével tudjuk kifejezni. Erre példa a *majdnem* határozószó mai használata a majdnem beálló aspektus, míg például az angol nyelv ugyanezt a jelentést grammatikalizálódott aspektusszerkezettel éri el (*majdnem elérte a hegycsúcsot* vs. *he was reaching the top*). Sőt a mai magyarban az atelikus események befejezett, illetve progresszív használata között is csak egy határozó tesz különbséget: *tegnap délután énekeltem* vs. *éppen énekeltem, amikor...* Azonban általánosságban nem igaz, hogy a magyar csak határozókkal fejezné ki a nézőpontot:

- (28) a. *tegnap felmentem a padlásra* → *éppen mentem fel, amikor ...*
 b. *tegnap megmostam az ablakot* → *éppen mostam meg az ablakot, amikor ...*

Ezek szerint az igekötő helyzete mégiscsak a nézőponti aspektus szintaktikai leképeződése? Hogyan váltotta fel a *-t* befejezettségjelölő morféma szerepét az igekötő igéhez viszonyított pozíciója?

5.2. Információs szerkezet

A fenti kérdésekre akkor kapunk választ, ha az igeidő és nézőponti aspektus rendszerének változását nem csupán az igekötők kategóriájának kialakulásával állítjuk párhuzamba, hanem az információszerkezeti változásokkal is. A Halotti beszédből idézett (29)-es mondat alapján arra szokás következtetni, hogy a korai ómagyarban még nem volt meg az ige előtti fókuszpozíció, illetve még a Jókai-kódexben is alacsony a fókuszos szerkezetek száma.

- (29) *Heon tilutoa wt ig fa gimilcetvl*

A szórendi változások jelen szempontból fontos motívuma az, hogy kialakult az ige előtti hangsúlyos pozíció, mely a mondat fő állításának a helye. A nézőponti aspektus morfoszintaktikai jelölésének eltűnését nem egyedül a szituációs aspektus megjelenése tette lehetővé, hanem az információs szerkezet szórendi megszilárdulása is. A befejezett nézőpont esetén a végállapot elérését állítjuk, tehát az ezt kifejező elem, leggyakrabban az igekötő vagy a végállapotra utaló határozó kerül a hangsúlyos pozícióba, míg ha a nézőpont folyamatos, tehát nem a végállapotra koncentrálunk, akkor magára az igeire esik a főhangsúly. A nézőponti aspektus szerepét tehát az információs szerkezet váltotta fel. Ez az általánosan vált lehetségessé, hogy az igekötők formájában egy olyan mondategység jött létre, mely egyrészt a lexikalizálódott jelentés részeként kódolja a szituációs aspektust, másrészt szintaktikailag mégis önálló egység, és így az információs szerkezet kiszabta szórendi helyre tud kerülni a mondatban. A nézőponti aspektus és az

információs szerkezet szoros összefüggését bizonyítják a mai magyarban az alábbi tények is.

Egyrészt, mint azt Wacha (1994) is hangsúlyozza, a fókusz neutralizálja az aspektust. Azaz fókuszos mondatban nem eldönthető, hogy folyamatos vagy befejezett eseményről van-e szó, l. (30). Bár megfelelő határozókkal természetesen egyértelműsíthető a helyzet, szerkezeti vagy morfológiai különbség nincs. Ez a tény természetes módon adódik, ha nem feltételezzük, hogy a nézőponti aspektus és az információs szerkezet, bár a felszínen egybeesik, valamilyen mögöttes reprezentációban elkülönül.

Másrészt a tagadás neutralizáló hatása is ugyanezt bizonyítja. A tagadás neutralizáló hatása alatt azt értem, hogy telikus, duratív események esetén következetes kétértelműség van a tagadott mondat jelentésében aszerint, hogy csak az esemény befejezettségét tagadjuk-e vagy a teljes eseményt, l. (31).

- (30) *MARI mászott fel a fára, amikor megjöttem.*
 a. megjöttem, erre ő felmászott
 b. éppen mászott fölfelé, amikor megjöttem
- (31) *Mari nem mászott fel a fára.*
 a. nekiállt, de a legelső ágról egyből leesett
 b. a közelébe se ment a fának

Harmadrészt a mai progresszív aspektusról is belátható, hogy aspektuális tartalma nem különíthető el az információs szerkezettől, ugyanis nem tagadható. Míg a (32a)-beli atelikus esemény tagadása jól formált, (32b), a telikus esemény progresszív aspektusának, (33a), nem létezik tagadott párja, l. (33b).

- (32) a. *Fütyörészttem, amikor megláttam Pétert.*
 b. *Nem fütyörészttem, amikor megláttam Pétert.*
- (33) a. *Mentem át a zebrán, amikor megláttam Pétert.*
 b. **Nem mentem (éppen) át a zebrán, amikor megláttam Pétert.*

5.3. Aspektusnélküliség

A neutrális aspektus fogalmát Smith is használja, bizonyos nyelvekben ezt a harmadik aspektusfajtát is feltételezi. A neutrális jelentheti azt, hogy mindkét aspektussal összeférő. Én itt a neutrális aspektus fogalmát a nézőponti aspektus hiányának értelmében használom. Ha elfogadjuk az eddig mondottakat, akkor abból az alábbiak következnek.

- Atelikus események folyamatos és befejezett aspektusa nem különbözik.
- Telikus események nézőponti aspektusa is csak semleges mondatokban különbözhet, vagyis azokban az esetekben, amikor a mondat fő állítását a nézőpont kifejezése képezi. Ekkor az igekötő előrevitele jelzi a befejezettséget, az ígére eső főhangsúly pedig a folyamatosságot (a progresszívet).

- Nem-semleges mondatokban (fókusz, tagadás), vagyis azokban a mondatokban, ahol a főhangsúlyos ige előtti pozíciót ezen plusz jelentéstartalmakat kifejező elemek foglalják el, a nézőponti aspektus nem fejeződik ki (morfoszintaktikailag).

5.4. A Jókai-kódex aspektus nélküli, prezentáló szerkezetei

Mindezek alapján azt állítom, hogy az igekötő megjelenése és az ige előtti hangsúlyos pozíció együttesen a telikus események befejezett nézőponti aspektusának kifejezésére adott lehetőséget (igekötő az ige előtt), ez már a Jókai-kódexben is érvényesül. Az igekötő ige mögötti helyzete nem folyamatosságot, hanem egyszerűen csak aspektusnélküliséget jelöl. A Jókai-kódex nyelvében a folyamatosság jelölésére még az összetett igealak szolgált, l. pl. (34), míg a prezentáló funkciójú példák közül egyetlen folyamatos igeidőt sem találunk. Az igekötővel kifejezett telikus események folyamatos (progresszív) és aspektus nélküli használata közötti különbséget bizonyítja az, hogy a Jókai-kódex és az archaikus nyelvjárások prezentáló mondatai, pl. (35a), tartalmazzák a *meg* igekötőt is, míg a mai progresszív, pl. (35b), nem. A progresszívből a csupán telicizáló, de semmilyen más szemantikai tartalmat nem hordozó igekötő elmarad, tehát tulajdonképpen az atelikus eseményt kifejező igét használjuk.

- (34) 160/10–11 *Caupue nevw varafban mykoron nemynemew gyermek yacikuala fok germekuel uulte[r]im nevw vjznek • partyan magat nem ouan effek az mely vjzbe*
- (35) a. 107/03 *Mykoron bodog ferencz fegy meg az barátokat*
 b. *Boldog Ferenc éppen fedte a barátokat, amikor ...*

A csángó nyelvjárásban a kétféle használat egymás mellett megél, ugyanakkor érthető, ha egy nyelvjárásban csak az egyik vagy a másik van jelen. A Jókai-kódex nyelvjárásában a prezentáló, aspektus nélküli használat, míg a mai köznyelvben a progresszív. Mindkét esetet az ige és az igét követő igekötő jelöli, az egyetlen különbség a *meg* igekötős igéknél van, ugyanis a progresszívben a *meg* igekötő elmarad. A hangsúlyban esetleg lehet különbség, de ez feltehetően nem elegendően nagy kontraszt a két szerkezet hosszú távú együttéléséhez.

A mai köznyelvben egyre elterjedtebbek azok a formák, melyek ige előtti igekötőt használnak, ezt a nyelvjárási adatok (2.2.) és a köznyelvi adatok (2.1.) alapján kijelenthetjük, vagyis az információszerkezeti pozíció egyre inkább alárendelődik az aspektuális szerepnek. Minél inkább igaz az, hogy a telikus események ige előtti igekötővel jelennek meg még akkor is, ha a mondat fő tartalma nem a befejezettség (pl. habituális mondatokban, vagy a vizsgált prezentáló szerkezetekben), annál inkább társítjuk a folyamatosságot a fordított szórendű mintához. A Jókai-kódexben azonban még (legalábbis a múlt időben) a folyamatos igealak használata tett különbséget a két szerkezet között.

HIVATKOZÁSOK

- É. Kiss K. 2006: From the grammaticalization of viewpoint aspect to the grammaticalization of situation aspect, in É. Kiss K. ed.: *Event structure and the Left Periphery* (Studies in Natural Language and Linguistic Theory), Dordrecht, Springer.
- Horger Antal 1934: *Magyar nyelvjárások*, Budapest.
- J. Soltész Katalin 1959: *Az ősi magyar igekötők*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Kádár Edith 2007: Az ige-igekötő szórend csángó beszélt nyelvi szövegekben, in Maticsák Sándor, Jankovics József, Kolláth Anna, Nyerges Judit, Péntek János, Hoffmann István, Juhász Dezső szerk.: *Nyelv, nemzet, identitás. A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Debrecen, 2006. augusztus 22–26.) nyelvészeti előadásai*, Budapest – Debrecen, Nemzetközi Magyarisztantudományi Társaság, 61–80.
- Kovács Teréz 1954: A meg igekötő a Jókai-kódexben, *Magyar Nyelv* **50**, 152–5.
- P. Balázs János 1981: Jókai-kódex, XIV–XV. század, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Sasse, Hans-Jürgen 1987: The thetic/categorical distinction revisited, *Linguistics* **25**, 511–80.
- Simonyi Zsigmond 1884: „Fordul elő”, *Magyar Nyelvőr* **13**, 356–64.
- Simonyi Zsigmond 1902: A magyar szórend, *Magyar Nyelvőr* **31**, 121–9.
- Smith, Carlota 1991: *The Parameter of Aspect*, Dordrecht, Kluwer.
- Wacha Balázs 1991: A mondat szórendje és aktuális tagolása, in Benkő Loránd főszerk.: *A magyar nyelv történeti nyelvtana I. A korai ómagyar kor és előzményei*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 618–31.
- Wacha Balázs 1994: *A folyamatos szemlélet a magyarban*, kandidátusi értekezés tézisei, Budapest.
- Wacha Balázs 1995: A mondat szórendje, in Benkő Loránd főszerk.: *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/2. A kései ómagyar kor. Mondattan, szöveggrammatika*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 155–209.
- Wacha Balázs 1999: Az Érdy-kódexről és a magyar nyelv szórendjéről, in Büky László – Fogács Tamás szerk.: *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei I. Magyar és finnugor mondattörténet*, Szegedi Tudományegyetem, Magyar Nyelvészeti Tan-szék, Szeged, 175–88.